

Δεύτερο
Κεφάλαιο

Γιά τήν Πρακτική Ἀξία
τῆς Φιλοσοφίας

ΠΡΟΣΠΑΘΗΣΑ ΣΤΟ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΝΑ ΘΕΜΕΛΙΩΣΩ ΤΗ ΝΟΜΙΜΟ-
τητα τῆς φιλοσοφίας καί εἰδικά τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρώπου.
Ποιά εἶναι ὅμως ἡ πρακτική ἀξία τῆς φιλοσοφίας; Αὕτη ἡ
συνήθως ἀκατανόητη δραστηριότητα μπορεῖ νά ἀφορᾷ ἄλλους ἀπό τούς
ἴδιους τούς φιλοσόφους; Ποιό ρόλο μπορεῖ νά παίξει – ἢ παίζει – στήν κοι-
νωνική ζωή; ἄρα ποιό εἶναι τό νόημα καί ἡ δικαίωσή της;

Ἡ φιλοσοφία ἀνήκει στήν περιοχὴ τῆς ἰδεολογίας. Ἀλλά καί ἡ ἐπιστη-
μονική ἀλήθεια δέν εἶναι οὔτε τελειωτική οὔτε ἀπαλλαγμένη ἀπό πλάνες
καί ἰδεολογικά στοιχεῖα. Ὡστόσο ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν ἀποδεικνύει
ὅτι μέσα ἀπό ἀντιφάσεις, ἀποπλανήσεις καί ἐπαναστατικές μεταλλαγές, οἱ
ἐπιστῆμες διευρύνουν τό πεδίο τους, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀποκαλύπτουν ὅλο
καί πιό βαθιές σχέσεις καί πραγματικότητες. Ἡ φιλοσοφία ἀντίθετα πα-
ρουσιάζεται, σ' ἓνα πρῶτο ἀντίκρισμα, σάν ἓνα σύνολο ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ
σύγχυση καί τό χάος, σά μιά ἱστορία διαλόγου κουφῶν, σάν ἀπασχόληση
μέ προβλήματα πού συχνά εἶναι χωρίς νόημα – συνολικά, σάν ἡ πιό ἄχρη-
στη καί ἀναξιόπιστη πνευματική ἀπασχόληση.

Ὁ «μέσος» ἄνθρωπος περιφρονεῖ καί ταυτόχρονα ἀντικρίζει μέ δέος τό
φιλόσοφο. Ἡ ἀντιφατική αὕτη διάθεση ἀντανακλᾷ τήν ἀντιφατικότητα
τῆς ἴδιας τῆς φιλοσοφίας καί τοῦ ρόλου της. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀ ν ἄ -
γ κ η. Αὐτό τό φανερώνει ἡ μακραίωνη ἱστορία της καί ἡ αἰώνια νεότητά
της – στό πείσμα ὅσων κατά καιρούς ὑπόγραψαν τό πιστοποιητικό τοῦ θα-
νάτου της. Ἡ φιλοσοφία συχνά συνέλαβε μεγάλες ἀλήθειες καί ἐξίσου συ-
χνά προπορεύτηκε ἀπό τίς ἐπιστῆμες. Ὡστόσο τά περισσότερα ἀπό τά φι-

λοσοφικά «συστήματα» φαντάζουν σήμερα σά μεγαλόπρεπα και ἔρημα μνημεία τοῦ λόγου (μολονότι μιά βαθύτερη θεώρηση ἀποκαλύπτει συχνά ἓνα ἀπροσδόκητο ἐνδιαφέρον, μίαν ἀπροσδόκητη ἐπικαιρότητα παλαιῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων).

Ποιές εἶναι οἱ αἰτίες αὐτῆς τῆς ἀντιφατικότητας; Μιά συγκεκριμένη ἱστορική ἔρευνα φανερῶνει ὅτι οἱ κύριοι λόγοι βρίσκονται στὸν ἴδιο τὸν χαρακτήρα τοῦ κοινωνικοῦ Γίγνεσθαι. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας παρουσιάζεται σάν ἀντιφατικό, ἀσυνάρτητο καὶ ἀκατανόητο σύνολο, ἂν ἰδωθεῖ ἔξω ἀπὸ τὶς ἀντιφάσεις τῆς ἱστορίας. Ὡστόσο ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ διαμεσολαβημένη ἔκφραση τῶν ἀντιθέσεων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Σέ τελευταία ἀνάλυση, εἶναι ἔκφραση καὶ ὄργανο τῆς πάλης τῶν τάξεων. Σάν ἡ ἰψηλότερη περιοχή τῆς ἰδεολογίας, ἐκφράζει, στὸ πεδίο τῆς θεωρίας, τὰ συμφέροντα, τὶς ἐπιδιώξεις καὶ τὶς αὐταπάτες κοινωνικῶν τάξεων καὶ ὁμάδων.

Μέσα ἀπὸ τὴν φιλοσοφία οἱ ἄνθρωποι συνειδητοποιοῦν –ὀρθολογικά ἢ φανακισμένα– τὶς ἀντιθέσεις τοῦ κοινωνικοῦ εἶναι καὶ τοὺς πιθανοὺς δρόμους γιὰ τὴν ὑπέρβασή τους.

Ὁ φιλόσοφος δημιουργεῖ μὲ ἔννοιες πού παραλαμβάνει ἀπὸ τοὺς προκατόχους του, σ' ἓνα χῶρο πού ἔχει ἤδη διαμορφωθεῖ, καὶ πού ἔχει τὴ δική του ἐσωτερικὴ δυναμικὴ καὶ μιά σχετικὴ αὐτονομία. Ἀλλά ἡ σχετικὰ αὐτοδύναμη ἀνάπτυξη –καὶ ἐξέλιξη– τῆς φιλοσοφίας πραγματώνεται μέσα σέ συγκεκριμένες κοινωνικὲς συνθήκες. Ὁ φιλόσοφος, ὅ,τι κι ἂν φαντάζεται γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τὸ ἔργο του, δέν βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορία. Μπορεῖ νὰ φαντάζεται ὅτι τὸ σύστημά του εἶναι ἡ ἀποκάλυψη ἢ ἡ πραγμάτωση τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας (καὶ πολλοὶ φιλόσοφοι, ἀπὸ τὸν Πλάτωνα μέχρι τὸ Hegel, ἔπεσαν σ' αὐτὴ τὴν πλάνη). Ὡστόσο καὶ ἡ πιό «οὐδέτερη» φιλοσοφία σχετίζεται μὲ κάποια τάξη: μέσα ἀπὸ δρόμους συχνά ἀθέατους καθορίζεται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀσκεῖ μιά κοινωνικὴ λειτουργία, καὶ συμβάλλει στὴ διατήρηση ἢ στὴν ἀνατροπὴ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων τῆς ἐποχῆς της¹.

Ἡ ἀντιφατικὴ καὶ τὸ φαινομενικὸ χάος τῆς φιλοσοφίας, ἐκφράζουν τὴν ἀντιφατικὴ τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, τὶς συγκρούσεις μέσα

ἀπό τίς ὁποῖες κινεῖται ἡ ἱστορία. Ἡ ταξική πάλη διεξάγεται διαμεσολαμβάνουσα ἀπό τό ἐποικοδόμημα, καί στό πεδίο τῆς φιλοσοφίας καί οἱ φιλοσοφικές μάχες ἀντεπιδροῦν στό καθαυτό πεδίο τῆς πολιτικῆς (κάθε πολιτική ἀπαιτεῖ τή φιλοσοφική της θεμελίωση καί δικαίωση, καί κάθε φιλοσοφία συνδέεται, ἔστω καί ἔμμεσα, μέ κάποια πολιτική). Ἡ ἀντιφατικότητα καί τό φαινομενικό χάος τῆς φιλοσοφίας καθορίζονται ἐπίσης ἀπό τή διαφορότητα καί τήν πολυμορφία τῆς πολιτισμικῆς παράδοσης, καί ταυτόχρονα γίνονται γενεσιουργός τους παράγοντας.

Ἄλλά ἀκριβῶς, ὡς δημιούργημα εἰδικευμένων ἀνθρώπων σέ εἰδική γλώσσα, περιογή τοῦ ἐποικοδομήματος μέ μιά σχετική αὐτονομία, ἡ φιλοσοφία –λατρεία τῶν ἐννοιῶν– γίνεται ἀπρόσιτη στά λαϊκά στρώματα καί τά ἀφήνει ἀδιάφορα. Ἡ ἀποξένωση αὐτή εἶναι καί ἡ ἐσωτερική ἀδυναμία τῆς φιλοσοφίας πού καταλήγει συχνά νά ἀσχολεῖται μέ ζητήματα χωρίς οὐσιαστικό νόημα, ἢ νά προτείνει λύσεις ἐξωπραγματικές. Παραταῦτα, ἡ φιλοσοφία ἐπέδρασε καί ἐπιδρᾷ, ὄχι μόνο ἄμεσα στή διαμόρφωση τῆς ἰδεολογίας καί τῶν θεσμῶν, ἀλλά καί στά ἴδια τά λαϊκά στρώματα, μέσα ἀπό τήν παιδεία, τούς θεσμούς, καί τήν κρατική δραστηριότητα.

Μποροῦμε συνεπῶς νά διακρίνουμε τή φιλοσοφία σέ προοδευτική καί σέ συντηρητική. Ἡ πρώτη ἐκφράζει τά συμφέροντα, τίς ἐπιδιώξεις καί τίς αὐταπάτες τῶν ἀνερχόμενων τάξεων. Εἶναι συνήθως ὀργανική καί λειτουργική, εἰσχωρεῖ –ἄμεσα ἢ ἔμμεσα– στίς μάζες καί προωθεῖ τό κοινωνικό Γίγνεσθαι (παράδειγμα, ἡ ἀστική φιλοσοφία τοῦ 17.-18. αἰώνα, καί ὁ μαρξισμός στήν ἐποχή μας). Ἡ δεύτερη συνεισφέρει στή συντήρηση τοῦ κυρίαρχου τρόπου παραγωγῆς, καί θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι δέν εἶναι ὀργανική καί λειτουργική. Ὡστόσο τά πράγματα δέν εἶναι τόσο σχηματικά: Ὑπῆρξαν προοδευτικές φιλοσοφίες πού δέν εἰσχώρησαν στίς μάζες (π.χ. ἡ φιλοσοφία τῶν ἀτομικῶν ἢ τοῦ G. Bruno). Ἀντίθετα, φιλοσοφίες ἀντιδραστικές βρέθηκαν στή βάση ἰδεολογιῶν πού ἐπικράτησαν γιά μιά ὀρισμένη περίοδο (ὅπως π.χ. ἡ φιλοσοφία τοῦ Nietzsche, σέ σχέση μέ τή ναζιστική ἰδεολογία). Ἀκόμα, φιλοσοφίες πού δέν κατανοοῦν τίς δυνατότητες τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν, ὅπως οἱ ὑπαρξιακές φιλοσοφίες, ἐπηρεάζουν πάντα ἕνα μέρος τουλάχιστον ἀπό τή διάνοηση, ἀλλά καί ἀπό εὐρύ-

τερα κοινωνικά σύνολα. Τέλος, ή χριστιανική κοσμοθεώρηση, αν και βρίσκει σε αντίφαση με τις σημερινές επιστήμες και με τη μαρξιστική φιλοσοφία, συνεχίζει και συνιστά τη «φυσιολογική» κοσμοαντίληψη μεγάλου μέρους των λαϊκών μαζών – και όχι μόνον αυτών. Και τό φαινόμενο δέν είναι παράδοξο: ή αντίφαση στό επίπεδο τής ιδεολογίας εκφράζει τις αντιφάσεις του κοινωνικού Γίγνεσθαι.

Συνολικά, ή φιλοσοφία έμενε πάντα μακριά από τις λαϊκές μάζες και συνήθως άσκησε τήν κοινωνική λειτουργία της έμμεσα, μέσα από τά όργανα του κράτους, ή σαν άφειτηρία μαζικών ιδεολογιών.

Άς συγκεκριμενοποιήσουμε με τρία παραδείγματα τό αντιφατικό φαινόμενο τής φιλοσοφίας, πού δέ φτάνει στις μάζες και πού ώστόσο άσκει τήν κοινωνική λειτουργία της μέσα από άλλους, διάμεσους δρόμους.

1. 'Η φιλοσοφία του Πλάτωνα γεννήθηκε στην περίοδο τής κρίσης τής αθηναϊκής δουλοκτητικής κοινωνίας και του πολιτικού της συστήματος – τής Δημοκρατίας. 'Η θέση του Πλάτωνα άπέναντι στην κοινωνία τής εποχής του ήταν άριστοκρατική και συντηρητική. Σ' αυτό συνέβαλε και ή καταγωγή και ή παιδεία του (έξοικείωση με τη φιλοσοφία των πυθαγορείων, επίδραση του Σωκράτη, κλπ.). 'Η λύση πού πρότεινε ήταν άριστοκρατική και ουτοπική και απέτυχε στην πράξη (είναι γνωστές οι σχετικές περιπέτειες του Πλάτωνα). 'Η πλατωνική φιλοσοφία έμεινε ξένη προς τις μάζες. 'Ωστόσο, παρά τό συντηρητισμό της, όχι μόνο ήταν και είναι ένα από τά λαμπρότερα μνημεία του λόγου, αλλά και επηρέασε και επηρεάζει επί 2000 χρόνια τήν κοινωνική ζωή μέσα από ιδεολογίες, μέσα από τήν παιδεία και τήν κρατική δραστηριότητα. Ένα σύστημα κατεξοχήν «έξωπραγματικό», άποξενωμένο από τις μάζες, άσκησε και άσκει έκτεταμένα μιά σημαντική κοινωνική λειτουργία.

2. Δυό χιλιάδες χρόνια άργότερα, ό Kant ήταν ό άστός πού ήθελε τήν πρόοδο και έτρεμε τήν επανάσταση, πού άγωνιζόταν νά θεμελιώσει τόν όρθό λόγο και πού τόν ήθελε αιώνιο και άμετακίνητο. 'Ο Kant ήταν ό θεωρητικός «έκπρόσωπος» μιās τάξης πού είχε συμβιβαστεί, προτού καν επιχειρήσει τήν επανάστασή της.

‘Ο Kant θέλησε νά θεμελιώσει τή Λογική, τή Γνωσιολογία καί τή Φιλοσοφία τοῦ Ἀνθρώπου, σέ αἰώνιες ἀρχές. Κανόνες καί νόμοι a priori εἶναι, κατά τόν Kant, ἀνεξάρτητοι ἀπό κάθε ἐμπειρία. Ἡ Λογική εἶναι γι’ αὐτόν ἐπιστήμη a priori. Εἶναι ἕνας κανὼν, πού δέν δανείζεται ἀρχές ἀπό καμιά ἐπιστήμη ἢ ἐμπειρία, καί πού περιέχει μόνο a priori νόμους. Ἡ Λογική ἀσχολεῖται «μέ ἀναγκαίους καί καθολικούς νόμους τῆς νόησης, καί γενικά στηρίζεται σέ a priori ἀρχές πού τῆς ἐπιτρέπουν νά συναγάγει καί νά ἀποδείξει ὅλους τοὺς κανόνες τῆς, μέ τοὺς ὁποίους, γιά τό λόγο αὐτό, ὀφείλει νά συμμορφώνεται κάθε γνώση». Ὁ Kant ὄρισε τόν καθαρὸ λόγο, πού στηρίζεται σέ a priori ἀρχές, καί τόν διέκρινε ἀπό τόν πρακτικὸ λόγο. Ἀντίστοιχα διέκρινε τήν πρακτικὴ ἀνθρωπολογία ἀπό τήν ἠθική, πού ἔχει προεμπειρική θεμελίωση².

Πόσοι διάβασαν καί πόσοι κατανόησαν τήν αὐστηρή καί μεγαλόπρεπη πνευματικὴ σύνθεση τοῦ Kant; Κι ὡστόσο, ἡ φιλοσοφία αὐτή, πού ἔμεινε πάντοτε ξένη στίς εὐρύτερες μάζες, ἐπηρέασε καί ἐπηρεάζει τήν ἱστορία μέσα ἀπό τό δίκαιο, τήν παιδεία, καί ἄλλες κοινωνικὲς πρακτικὲς.

3. Ὁ Hegel διαμόρφωσε ἕνα ἰδεαλιστικὸ ἐξελικτικὸ σύστημα: ὑπῆρξε ὁ πατέρας τῆς νεότερης διαλεκτικῆς. Ὡστόσο ἡ διαλεκτικὴ του προϋποθέτει τήν ἀρχικὴ ἀκίνησι (τῆς ἀπόλυτης Ἰδέας) καί καταλήγει σέ μιὰ νέα ἀκίνησι. Ὁ Hegel ἦταν ὀρθολογιστής, κι ὡστόσο διαμόρφωσε ἕνα σύστημα κατεξοχὴν μυστικιστικὸ. Ἦταν ὁ φιλόσοφος τῆς ἀλλαγῆς, πού δικαίωσε θεωρητικά –καί ἀνεξάρτητα ἀπό τίς προθέσεις του– τήν ἀπολυταρχία τῆς ἐποχῆς του. Ἡ διαλεκτικὴ του χρησίμευσε σάν ἀφετηρία γιά τόν Μάρξ καί τόν Ἐνγκελς, ἀλλά τό σύστημά του χρησιμοποιήθηκε γιά τή δικαίωση ἀπολυταρχικῶν καθεστώτων.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Hegel δέν πλησίασε ποτέ τίς μάζες: ὄχι μόνο τοὺς ἦταν ἀκατανόητη, ἀλλά καί ἡ προβληματικὴ τῆς ἦταν κατεξοχὴν ξένη μέ τά ἐνδιαφέροντα καί τά πραγματικὰ προβλήματά τους. Κι ὡστόσο τό κλειστό καί ἐξωπραγματικὸ σύστημα τοῦ Hegel δέν ἔπεσε ἀπό τόν οὐρανό, καί δέν ἦταν μιὰ ἀναποτελεσματικὴ νοητικὴ κατασκευή. Ἦταν ἡ κατάληξη (καί ἡ τελείωση) τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἐνα «σύστημα»

πού θέλησε νά ἐκφράσει τό κοινωνικό Γίγνεσθαι καί τό Γίγνεσθαι τῶν ἐπισημῶν, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀκύρωνε αὐτό τό Γίγνεσθαι στή πλαίσια τῆς μεταφυσικῆς του. Προσδιορίστηκε λοιπόν ἀπό τήν ἐποχή του. Ταυτόχρονα ἐπηρέασε τήν ἐποχή του· καί προπαντός, μέσα ἀπό τό ἔργο τῶν κλασικῶν τοῦ μαρξισμού τουλάχιστον, ἐπηρεάζει τή δική μας ἐποχή.

Ὁ ἀστικός ρασιοναλισμός ἔμεινε κατά κανόνα δέσμιος τῆς τυπικῆς λογικῆς. Ἀκόμα κι ὅταν τήν ξεπέρασε, ὅπως μέ τή φιλοσοφία τοῦ Hegel, «δέν ἀναγνώριζε παρά μόνο τήν πραγματικότητα τῆς Λογικῆς, ἀρνιόταν τήν πραγματικότητα τῆς ἐμπειρίας, καί ἰσχυριζόταν πῶς δέν μπορεῖ νά στηριχθεῖ κανεῖς πουθενά ἄλλοῦ, ἐκτός ἀπό τό Λόγο».³ Ἔτσι δέν μπόρεσε νά συλλάβει τήν ἱστορικότητα τῶν ἰδίων τῶν λογικῶν κατηγοριῶν, καθώς καί τίς κινητήριες δυνάμεις τῆς ἱστορίας. Ὁ ἀστικός ρασιοναλισμός καί ἡ ἀστική φιλοσοφία εἰδικότερα, ἀποτέλεσαν κατά κανόνα τεχνητά συστήματα, νοητικές κατασκευές ἀποκομμένες ἀπό τήν προβληματική καί τή δεκτικότητα τῶν μαζῶν, ἀλλά χρήσιμες γιά τή θεμελίωση τοῦ δικαίου καί τῆς ἰδεολογίας τῆς ἀστικῆς τάξης.

Ὁ χριστιανισμός ἀντίθετα, ὅπως καί ἄλλες θρησκείες (μωαμεθανισμός, βουδισμός, κλπ.), ἔγινε λαϊκή-ὄργανική ἰδεολογία. Κι αὐτό γιατί, μέ τόν ἀπλοϊκό καί ἀνορθολογικό τρόπο του, εἶναι ἓνα συνεκτικό σύνολο πού περιέχει μιά θεωρία τοῦ Εἶναι, μιά θεωρία τῆς γνώσης καί μιά ἠθική, κι ἐπιχειρεῖ νά λύσει μέ μιά πρακτική μεταφυσική πραγματικές ἀντιθέσεις, πού χαρακτηρίζουν, ὄχι μόνο τή δουλοκτητική, ἀλλά καί τίς μεταγενέστερες κοινωνίες. Ἡ φιλοσοφία αὐτή εἶναι ἓνας ὀρθολογικός ἀνορθολογισμός, μιά γιγαντιαία οὐτοπία, καί μιά ἐξίσου γιγαντιαία ἰδεολογική δύναμη γιά τό φανακισμό τῆς συνείδησης τῶν μαζῶν, πού βρίσκουν στό ἐσωτερικό της τή φανταστική λύση πραγματικῶν προβλημάτων. Εἶναι ἡ «ψυχή ἑνός κόσμου χωρίς ψυχή, πνεῦμα ἑνός κόσμου δίχως πνεῦμα» – κατά τόν Κάρολο Μάρξ.

Ὡς ἀντίδραση στόν ψυχρό ρασιοναλισμό τῆς πρώιμης ἀστικῆς φιλοσοφίας καί στόν ἐξωλαϊκό χαρακτήρα της, ἐμφανίστηκαν οἱ φιλοσοφίες τῆς ὑπαρξῆς, πού θέλησαν νά φέρουν τή φιλοσοφία κοντά στόν συγκεκριμένο ἄνθρωπο καί νά τήν καταστήσουν ἄμεσα λειτουργική.

Τίς πρώτες απόπειρες για τή διαμόρφωση μιᾶς ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας θά τίς βροῦμε στους σοφιστές, τό Σωκράτη, τούς Στωικούς καί τόν Ἐπίκουρο, καθώς καί στους πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ σύγχρονες φιλοσοφίες τῆς ὑπαρξης διαμορφώθηκαν σέ μιᾶ ἐποχή ὅπου εἶχαν ἤδη ώριμάσει οἱ ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ, καί διαγράφονταν τό ἀδιέξοδο καί τά ἱστορικά του ὄρια. Οἱ φιλοσοφίες αὐτές ἔπαιξαν, ἀπό μιάν ἀποψη καί γιά τήν ἐποχή μας, τό ρόλο πού ἔπαιξαν οἱ σωτηριακές θρησκείες στήν ἀρχαιότητα, καί εἰδικά στήν περίοδο τῆς γενικευμένης ρωμαϊκῆς βαρβαρότητας.

Οἱ φιλοσοφίες τῆς ὑπαρξης θέλουν νά εἶναι συγκεκριμένες. Τό νά φιλοσοφεῖς –θά γράψει ὁ Kierkegaard– δέ σημαίνει ὅτι χρησιμοποιεῖς μιᾶ φανταστική γλώσσα πού ἀπευθύνεται σέ φανταστικά ὄντα, ἀλλά μιᾶ γλώσσα πού ἀπευθύνεται σέ ὑπαρκτούς ἀνθρώπους. Ὁ ἀφηρημένος στοχαστής ἀποτελεῖ, κατά τόν Kierkegaard, μιᾶ θλιβερή μορφή διανοητῆ, καί ἡ ζωή του ἀντιφάσκει μέ τίς κατασκευές του. Ἀλλά ὁ στοχαστής δέν πρέπει νά εἶναι μιᾶ μεμονωμένη ὑπαρξη πού δημιουργεῖ ἀριστουργήματα. Πρέπει ὁ ἴδιος νά εἶναι ἓνα ἀριστούργημα ὑπαρξης.

Ἀπό τόν ἀφηρημένο στοχαστή, κατά τό Δανό φιλόσοφο, λείπει τό πάθος. Ἡ νόηση δεσπόζει πάνω στά αἰσθήματα καί στή φαντασία. Ἀλλά ὅταν συλλαμβάνουμε τήν ὑπαρξη ἀφηρημένα, *sub specie aeternitatis*, οὐσιαστικά τήν καταργοῦμε. Ἡ ἀφηρημένη σκέψη δέ συλλαμβάνει τό συγκεκριμένο, τή χρονικότητα, τό γίνεσθαι πού χαρακτηρίζει τήν ὑπαρξη. Ἐτσι ἡ ἀφηρημένη σκέψη δολοφονεῖ τό συγκεκριμένο, τή χρονικότητα, καί τό γίνεσθαι. Δολοφονεῖ τό συγκεκριμένο ἄτομο, γιά νά τό κάνει ἀθάνατο⁴.

Οἱ ὑπαρξιακές καί οἱ περσοναλιστικές φιλοσοφίες ἐκφράζουν τίς ἰδιομορφίες, τίς ἀντιθέσεις καί τό ἀδιέξοδο τῶν κοινωνιῶν τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ. Παρόλο πού οἱ ρίζες τους βρίσκονται στό 19. αἰώνα (Kierkegaard) καί ἀκόμα βαθύτερα –παρακολουθώντας τό νῆμα θά φτάσουμε, ὅπως σημειώσαμε, στους στωικούς, τούς σοφιστές καί τό Σωκράτη–, οἱ φιλοσοφίες αὐτές, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀναπτύχθηκαν καί διαδόθηκαν ἀνάμεσα στους δύο παγκόσμιους πολέμους, καί προπαντός μετά τό δεύτερο (Heidegger, Sartre, Marcel, Mounier, Lacroix, Μπερντιάγιεφ, κ.ἄ.).

Τόσο ο ύπαρξισμός του Sartre, όσο και ο περσοναλισμός του Mounier και του Lascoix, πλησίασαν τό μαρξισμό και ένσωμάτωσαν πολλές από τίς αλήθειες του στην ανθρωπολογία τους. Όστόσο οί φιλοσοφίες αυτές δέν άγγιξαν τίς έργατικές μάζες και δέν έγιναν φιλοσοφίες οργανικές. Έντέλει, σάν άτομιστικές φιλοσοφίες, δέν μπόρεσαν νά συλλάβουν και νά εκφράσουν τίς θετικές δυνατότητες τής έποχής μας. Έμειναν, τελικά, είτε φιλοσοφίες τής άπαισιοδοξίας και τής άρνησης, είτε καλλιέργησαν φανταστικές διεξόδους στό χώρο τής υπέρβασης. Κι αυτό παρά τήν άγωνιστική πολιτική πράξη όρισμένων εκπροσώπων τους, και ιδιαίτερα του Sartre.

Μιά σύγχρονη φιλοσοφία του ανθρώπου, πού θά θέλει νά είναι λειτουργική, δέ μπορεί νά άγνοεί ούτε τήν προβληματική ούτε τίς λύσεις αυτών των φιλοσοφιών. Άκόμα και όταν θεωρεί τίς λύσεις τους έξωπραγματικές, δέ μπορεί νά άγνοήσει τά προβλήματα πού έθεσαν. Γιατί τά προβλήματα αυτά δέν είναι ψευδοπροβλήματα. Είναι προβλήματα συνήθως τραγικά, γεννήματα του ανταγωνιστικού χαρακτήρα των κοινωνιών όπου ζούμε σήμερα. Ταυτόχρονα, και μέσα σέ ένα διαφορετικό σύνολο κοινωνικών σχέσεων, είναι προβλήματα των ανθρώπων και των μεταβατικών σοσιαλιστικών κοινωνιών. Γενικότερα, όρισμένα άπ' αυτά, όπως τά όριακά προβλήματα τής ύπαρξης, του νοήματος τής ζωής και του θανάτου, θά συνιστούν πάγια έρωτήματα του ανθρώπινου όντος, έστω και αν τίθενται σέ διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες και υπό νέους όρους.

Μιά φιλοσοφία πού φιλοδοξεί νά γίνει λειτουργική όφείλει νά βλέπει τόν άνθρωπο στό σύνολο των κοινωνικών του σχέσεων: μέσα στην παραγωγή, στις οικονομικές του σχέσεις, στις συνθήκες κατοικίας και διαβίωσης, τίς κοινωνικές του σχέσεις, τίς δυνατότητές του για συμμετοχή στην πολιτισμική ζωή, κλπ. Γιατί, μπορεί τά μεγάλα έρωτήματα για τό Είναι και για τήν ύπαρξη νά υπερβαίνουν αυτά τά επιμέρους προβλήματα: αλλά: (1) Οί επιμέρους πραγματικότητες συνιστούν τίς συγκεκριμένες συνθήκες τής ατομικής ζωής και τήν καθορίζουν, και (2) ό τρόπος πού θά τεθοῦν τά μεγάλα έρωτήματα και οί άπαντήσεις πού θά δοθοῦν δέν είναι ανεξάρτητα από τό σύνολο των συνθηκών τής κοινωνικής ζωής.

‘Ορισμένες από τις συνθήκες που προσδιορίζουν τή ζωή τῶν ἀνθρώπων καί ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐκφράζονται στίς φιλοσοφίες τῆς ἐποχῆς μας εἶναι:

1. Ἡ κύρια ἀντίθεση τῆς ἐποχῆς, δηλαδή ἡ ἰδιωτική κατοχή τῶν μέσων παραγωγῆς, μέ τήν ἐκμετάλλευση, τήν ἀνεργία, τίς ἀνισότητες, τίς ταξικές συγκρούσεις, τούς πολέμους καί τήν παγκόσμια ἀναταραχή που τροφοδοτεῖ.

2. Μιά ἀπό τίς συνέπειές της, ἡ συγκέντρωση τεράστιων πληθυσμῶν σέ ἀπάνθρωπες πόλεις, που διαλύουν τίς προσωπικές καί τίς κοινωνικές σχέσεις καί μετατρέπουν τούς ἐργαζόμενους σέ ἀπλά ἐργαλεῖα παραγωγῆς καί ἀναπαραγωγῆς.

3. Ἡ συνακόλουθη ἀποκοπή ἀπό τή φύση, καί γενικότερα ἀπό τίς κανονικές βιολογικές συνθήκες ὑπαρξῆς, καί ἡ καταστροφή καί ἡ ὑποβάθμιση τοῦ φυσικοῦ καί τοῦ ἀστικοῦ περιβάλλοντος, που συνεπάγονται τή συστηματική βιολογική ὑποβάθμιση, τή νευρική καί ψυχική φθορά τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος.

4. Ἡ μετατροπή τοῦ ἀνθρώπου σέ ἀπλό παραγωγικό ἢ γραφειοκρατικό ἐργαλεῖο καί ἡ καταστροφή τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, που συνεπάγεται τήν ἀπομόνωση, τή μοναξιά (ὅλο καί περισσότερο κυρίαρχη στήν ἐποχή μας), τό ἄγχος, τήν αἴσθησι τοῦ κενοῦ, τήν ἀτροφία τῶν συναισθημάτων καί τοῦ πνεύματος.

5. Ἡ καταστροφή τῶν παραδοσιακῶν πολιτισμικῶν μορφῶν που συνδέονταν μέ τή ζωή τῆς κοινότητας καί τήν ὑπηρετοῦσαν, καί ἡ ἀντίστοιχη μαζική παραγωγή πολιτισμικῶν ὑποπροϊόντων, ὀδηγώντας στήν ψυχική καί πνευματική φθορά τῶν λαῶν, που ὀλοκληρώνουν, στό ἐπίπεδο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ὅ,τι ἀποτελεῖ τήν οὐσία τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων παραγωγῆς: τό «ἄνθρωπος πρὸς ἄνθρωπον λύκος».

6. Ἡ ἀτομιστική θάση τῶν κοινωνιῶν μας, που ἐκφράζεται σέ μιάν ἀτομιστική ψυχολογία καί συμπεριφορά, προστιθέμενη στούς ἀντικειμενικούς ὅρους τῆς μοναξιᾶς καί ἐπαυξητική. Ἀλλά ὁ ἀτομισμός, ἐνῶ ὑποτίθεται ὅτι προσφέρει τό μέγιστο τῶν δυνατοτήτων στό ἄτομο, στήν πραγματικότητα τό φτωχαίνει, γιατί τελικά πράγματι «ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων» (Μάρξ).

7. Ἡ μοναξιά, τό κενό καί τό ἀδιέξοδο, που καθιστοῦν ὀξύτερη τήν αἰ-

σθηση για ἔλλειψη νοήματος τῆς ζωῆς. Οἱ καταφυγές στά ναρκωτικά, στὸν ἔρωτα πού ὑποβαθμίζεται σέ ἐχθρική σχέση, στό μυστικισμό ἢ στήν αὐτοκτονία, εἶναι οἰκεία κακά τῶν πόλεων τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ – καί, δυστυχῶς, ὄχι μόνο τοῦ καπιταλισμοῦ.

8. Ἡ ἐπαγγελματική ἀδεβαιότητα, ἡ ἀνεργία καί ἡ σκληρή πάλη γιά ἐπιβίωση στίς ἀναπτυγμένες ἐμπορευματικές κοινωνίες, πού ὑποθηκεύουν τό σύνολο τῶν θετικῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀτόμου. Τό μετατρέπουν σέ μιά παραμορφωμένη προσωπικότητα πού καταναλώνει ὅλη τή ζωτική του δραστηριότητα γιά τήν ἀπόκτηση οἰκονομικῶν ἀγαθῶν, φτωχαίνοντας τήν ὕπαρξη καί τήν «οὐσία» του σέ βαθμό ἀνάλογο πρός τ' ἀγαθά πού ἐνδεχομένως θά συσσωρεύσει.

Ὁ μονοδιάστατος ἄνθρωπος (Marcuse) εἶναι τό ἀκραῖο «ἐπίτευγμα» τῆς ἀνώτερης μορφῆς τῆς ἐμπορευματικῆς κοινωνίας, δηλαδή τῆς σύγχρονης κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας. Οἱ ἀντιθέσεις καί ἡ βαρβαρότητα τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ θέτουν, πρὶν ἀπ' ὅλα, τό πρόβλημα τῆς ὑπέρβασῆς του καί τήν ἀνάγκη γιά τό σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τῶν κεφαλαιοκρατικῶν κοινωνιῶν. Ἀλλά τό πρόβλημα αὐτό δέν εἶναι ἀπλά πολιτικό: πρῶτο, γιατί ἡ πολιτική προϋποθέτει, ὄχι μόνο μιά κοινωνιολογική, ἀλλά καί μιά φιλοσοφική θεμελίωση· καί, δεύτερο, ἐπειδή τά προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας δέν εἶναι μόνο πολιτικά. Ἡ φιλοσοφία ὀφείλει νά διερευνήσει τό σύνολο τῶν γενικότερων προβλημάτων τῆς ἐποχῆς μας, καί πρὶν ἀπ' ὅλα τῶν ἀνθρωπολογικῶν. Ἔτσι μπορεῖ νά γίνει δύναμη γιά τή ριζική ἀναδόμηση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Γιά τή δημιουργία ἑνός κόσμου χωρίς ταξικές ἀντιθέσεις. Δύναμη γιά τήν ἐνοποίηση τῆς κοινωνίας. Ἐδῶ κυρίως βρῖσκεται ἡ πρακτική ἀξία τῆς φιλοσοφίας, ἄρα καί ἡ ἀνάγκη γιά φιλοσοφία.

Ὁ ἄνθρωπος ξεκίνησε ὡς ἄνθρωπος τῶν σπηλαίων. Σήμερα διαμορφώνεται ἕνας νέος τύπος ἀνθρώπου: ὁ ἄνθρωπος τοῦ διαμερίσματος καί τῶν γηπέδων. Ἀλλά ἡ πτωτική αὐτή τάση δέν εἶναι ἡ μόνη ὄρατή δυνατότητα. Στή φιλοσοφία –πρὶν ἀπ' ὅλα– ἐναπόκειται νά ἀνιχνεύσει τίς θετικές δυνατότητες τῆς ἐποχῆς μας.

Σημειώσεις 2. Κεφαλαίου

1. Βλ. ΜΑΡΞ-ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Η Γερμανική Ίδεολογία, 2τ., μτφρ. Κ. Φιλίνης, «Gutenberg» και Ε. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, Θεωρία και Πράξη, «Gutenberg», 'Αθ. 1980.

2. Βλ. Ε. ΚΑΝΤ, *Logique*, έκδ. Vrin, Paris 1970. ΙΔΕΜ, *Critique de la raison pure*, «PUF»,

Paris 1975. ΙΔΕΜ, *Critique de la raison pratique*, «PUF», Paris 1963.

3. ΜΑΟ-ΤΣΕ-ΤΟΥΓΚ, *Ζητήματα Γνωσιοθεωρίας και ΄Οντολογίας*, «Μόρφωση», 'Αθ. 1956.

4. S. KIERKEGAARD, *L'Existence*, «PUF», Paris 1962.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΙΟΥ